

Die saecke van D. Gerardi Winshemii

Memoriaal van Gerardus Winsemius; 1588 tot 1616

Colofon

ISBN: 978 94 6365 581 1

1e druk 2023

© 2023, Pieter Winsemius

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Omslag: Titelpagina van *De Iugo Christi tractatus brevis ... ad iugum Christi facillè ferendum*, geschreven door Gerardus Winsemius en in 1596 uitgegeven door Aegidius Radaeus te Franeker.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Die saecke van D. Gerardi Winshemii

Memoriaal van Gerardus Winsemius; 1588 tot 1616

Pieter Winsemius

Voorwoord

Het was een van die vondsten die het leven oplichten. Meer dan een halve eeuw geleden troffen bezoekers van de bibliotheek van de Beitang, de noordelijke katholieke kathedraal in Peking, een verfromfaaid Nederlands familiebijeltje. Ik had willen toevoegen: ze troffen ook de memorialen die Gerardus, Isaacus en Arnoldus Winsemius bijhielden tussen 1588 en 1661. Vader, zoon en kleinzoon tekenden daarin op wat zij belangrijk achtten.

Het eerste was waar: het bijeltje van Arnoldus Winsemius is teruggevonden. Het tweede is apert onwaar: er is nooit een memoriaal aangetroffen. Het drieluik is ‘*faction*’: feiten die zijn aaneengeregen met fantasie. De feiten mogen nooit aantoonbaar niet-kloppen. De fantasie mag de feiten ook geen geweld aandoen, maar beoogt wel een tijdsbeeld te scheppen.

Gerardus was de oudere broer van mijn rechtelijk voorvader Dominicus. Het feitenrelaas waarop dit drieluik bouwt, is samengebracht op de website <https://winsemius.com>. In de tekst verweven wordt door middel van een aantal deelgenealogieën ook een beeld geschetst van de soms complexe familieverhoudingen. Oude kaarten en afbeeldingen brengen de hoofdrolspelers en hun leefomgeving dichterbij.

Hun levensverhalen bieden een uniek beeld van de Gouden Eeuw en van de vroegste dagen van het Nederlandse koloniale tijdperk. Gerardus was een van de eerste predikanten in het Friesland rond 1600. In dit eerste deel van de trilogie, *Die saecke van D. Gerardi*

Winshemii, verhaalt hij van de perikelen van een klein radertje binnen een Kerk in turbulente ontwikkeling.

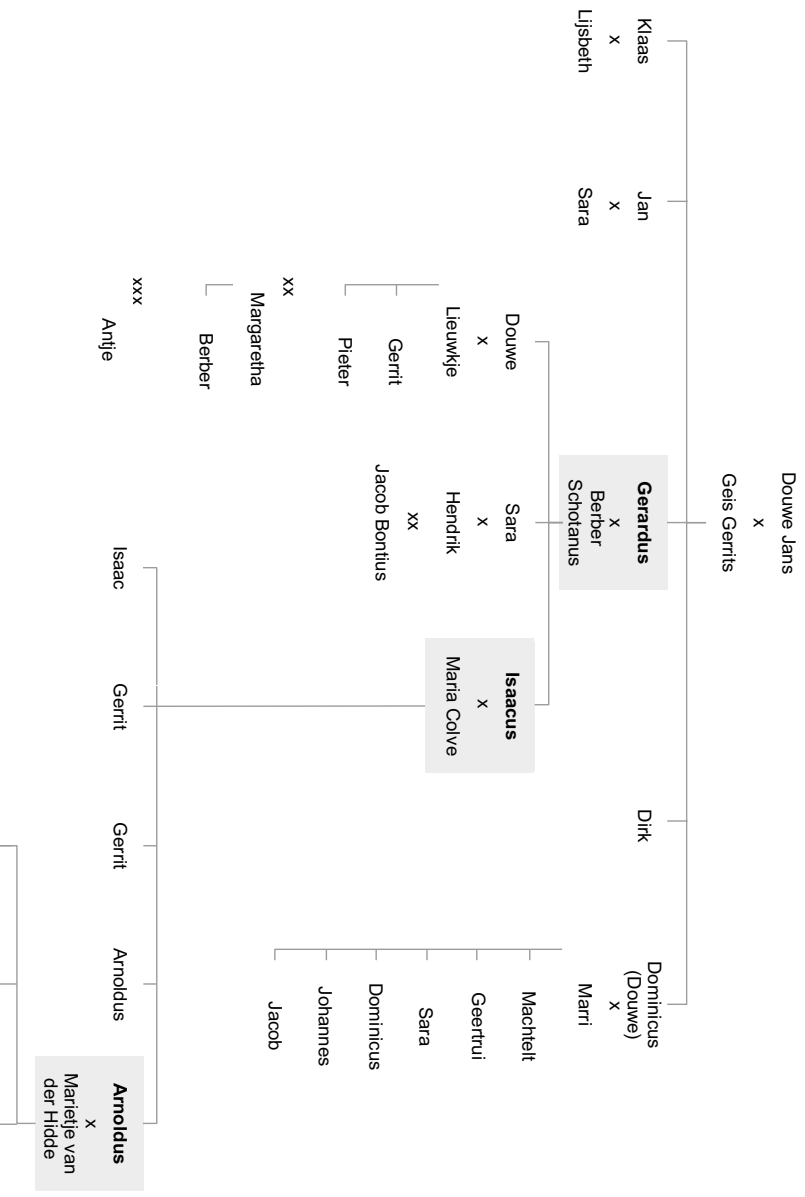
In het tweede deel, *In de hoogelantsche slachtklock*, voert zijn jongste zoon Isaacus de pen. Opgeleid in Franeker was hij rond 1630 in Leiden betrokken bij de vertaling van de Statenbijbel en bracht het tot conrector van de Latijnse school in de Lakenstad, in die tijd het ultieme symbool van de onstuimig opbloeiende Republiek.

In de jaren vijftig van de zeventiende eeuw toog kleinzoon Arnoldus naar het Verre Oosten waar hij belast was met de taak om Gods woord te verspreiden op vreemde kusten. Zijn relaas *Niet zonder tranen* is eerder gepubliceerd (Prometheus; 2016).

Het familiememoriaal verbindt de ‘grote geschiedenis’ met het leven van alledag van drie generaties. Vader, zoon en kleinzoon waren qua maatschappelijke positie te klein om die geschiedenis te beïnvloeden, maar ze waren groot genoeg om wel door die geschiedenis te worden beïnvloed. Ze vonden hun weg in een turbulente samenleving die hun soms overspoelde.

Het familiebijeltje is inmiddels weer zoek, slachtoffer van de Culturele Revolutie die China trof. Wat ons rest, zijn dierbare herinneringen aan drie generaties van een enkele familie. Het waren mijn ‘oudooms’.

Pieter Winsemius

Deelgenealogie van het geslacht Winsemius

Deelkaart van Friesland van Adriaan Metius (1630) met daarop de voornaamste 'standplaatsen' van Gerardus Winsemius: middenboven Franeker met direct daaronder Hitzum; rechts in het midden Sneek met recht daaronder Heeg en iets naar rechts Jutrijp en Hommerts en iets naar links Oudega (Oldega); linksonder langs de Zuiderseekust Gaast en Ferwoude. Links naast Bolsward de Friese 'standplaatsen' van Berber Schotanus: Longerhouw en Wons.

14 NOVEMBER 1588

Vandaag na het avondeten nam ons moeder me apart. Ze gaf me dit lege boek. Ons vader had het haar in bewaring gegeven, kort voor hij nu vier jaar geleden overleed.

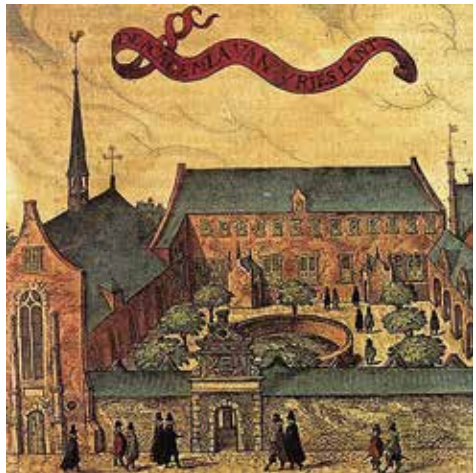
Voorin schreef hij: “Voor mijn zoon Gerrit, bij het begin van zijn studie. Laat dit boekje de bewaarplaats zijn van de gedachten die je dragen in je leven. Van afstand zal ik je volgen en trots op je zijn als jij je eigen keuzes maakt. De Heer zal je leiden. Wees goed voor je moeder en zorg voor je jongere broers. Houd je rug recht, ook als je twijfelt. Dat geloof, hoop en liefde jouw deel zullen zijn, is de vurigste wens van je liefhebbende vader”. Daaronder stond zijn prachtige zwierige handtekening: “Douwe Jans”.

Het was fijn geweest als ons vader had kunnen meemaken dat ik over een paar weken ga studeren aan de hogeschool. De eerste in de familie. Hij had dat mooi gevonden. Nadat de Staten van Friesland in 1580 kozen voor de Reformatie, vertelde Mr. Orck van Doyem ons regelmatig over de oprichting van de hogeschool in Franeker, die moest voorzien in de behoefte aan predikanten. Hij is secretaris van de stad Harlingen maar heeft zijn state een kleine kilometer voorbij Hitzum; voordat hij trouwde met Vrouw Doedt van Aysma kerkte hij bij ons. Later werd Heer Orck lid van de Staten van Friesland, maar als hij in Harlingen of Franeker moet zijn, verblijft hij nog steeds op Doyem. Hij zei ons vader ook dat zo'n studie misschien wel iets voor mij zou zijn. Ons vader en ik hebben het daar toen vaak over gehad, maar kort daarna werd ons vader ziek. In juli 1584 verliet hij ons, bijna gelijktijdig met Prins Willem van Oranje, die in Delft werd vermoord.

We verhuisden nog datzelfde jaar naar het Vliet vlak buiten de stadspoort van Franeker, waar ons moeder een buurtwinkeltje opende. Het was een enorme stap, van de rust van het kleine Hitzum naar de drukte van de grote stad met zijn dik tweehonderd behuizingen bin-

nen de stadsgracht. Mijn broer Klaas was toen al een jaar of twintig en Jan was maar een paar jaar jonger. Met hun steun en die van oude vrienden van ons vader kwamen Dirk, de kleine Douwe en ik niets tekort en met hulp van Heer Orck kreeg ik zelfs een beurs voor de Latijnse school. Ook onze nieuwe dominee Gellius Acronius heeft me steeds voorgehouden dat de theologiestudie wat voor mij zou zijn en morgen is het zo ver.

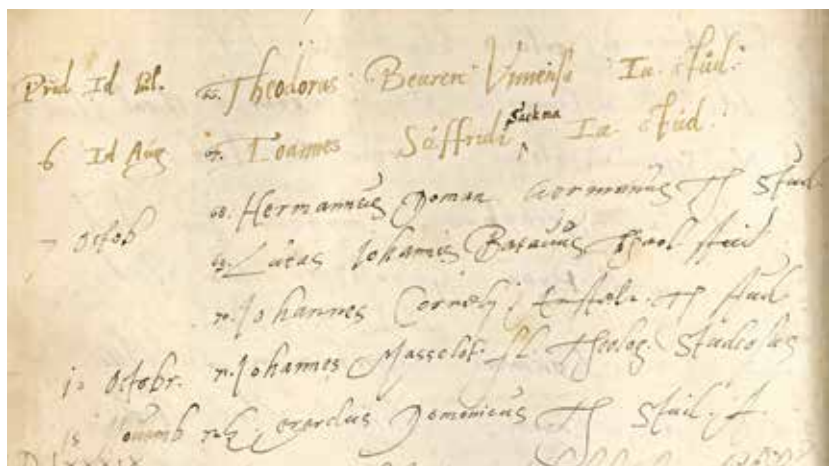
Het was mooi met ons moeder de herinnering aan ons vader te delen en zijn boek te ontvangen. Hij was fier op haar geweest, zoals ze zich door de problemen een weg vond en ons grootbracht. Ik zal zorgen dat hij trots op me zal zijn.

Links: het Vliet (rechtsboven) en de toegang tot Franeker op de kaart van Pieter Bast; 1598. Met 5 aangegeven is de hogeschool aan de Vijverstraat. Rechts: de Franeker hogeschool; 1622.

15 NOVEMBER 1588

De inschrijving was in een kwartier voorbij. Rector Elardus Reinalda sprak een welkomstwoord en schreef mijn naam in het *Album Studiosorum*. Ik bleek de twee- enzeventigste student aan de hogeschool. Ik had het er met mijn broer Jan over gehad en die raadde me aan om een Latijnse naam te kiezen. Dat hoort, zei hij, alle gestudeerde mensen doen dat. We hadden bedacht dat ik dan niet Gerrit Douwes moest heten, maar Gerardus Dominicus. Heer Ulbe van Aylva, de grietman van Baarderadeel en een goede vriend van onze vader, was het met hem eens. Hij zei ook dat ik eigenlijk ook wel een achternaam moet aannemen, maar dat we het daar later maar eens over moesten hebben. Hij had daar wel idee op, zei hij.

Inschrijving in het Album Studiosorum van Franeker met tweede van boven Johannes Saeckma en onderaan Gerardus Dominicus.

Volgende week beginnen de colleges. Ik verheug me er op om te leren van kerkhervormers als Sibrandus Lubbertus en Martinus Lydius. Ik zal op mijn tenen moeten lopen.

18 NOVEMBER 1588

Vandaag heb ik aangezeten bij de *oratio publica* van Willem Baudartius, pas de tweede van zijn soort in Franeker. In tegenwoordigheid van alle curatoren, professoren en bijna alle studenten gaf hij een bevestigend antwoord op de vraag: *An philosophia sicuti a profanis et ethnicis scriptoribus traditur sit discenda Christiano Theologo*. De professoren waren zeer tevreden en nodigden de spreker voor een mooi maal. Bovendien ontving hij dertig daalders, die na afloop van het feestmaal 's avonds alweer 'verteerd' werden in de kroeg.

Het was daar open huis en heel gezellig totdat drie Leeuwarders me insloten in een donkere hoek. Terwijl twee me vasthielden en mijn neus dichtknepen, probeerde de derde me een kan bier door de strot te gieten. Ik was drijfnat maar gelukkig greep Baudartius in. Hij was des duivels: 'Niet op mijn feest!' riep hij en gooide met een paar maten de Leeuwarders de kroeg uit. Ik heb nu een enorm slaapttekort maar ook mijn eerste studievrienden.

19 NOVEMBER 1588

De eerste week was het wel schrikken. Je wordt hier behandeld als een voetveeg door ouderejaars. Zeker een aantal Leeuwarders schijnt er aardigheid in te hebben om nieuwkomers als ik belachelijk te maken. Als ik ergens zit, moet ik plaats maken als ze binnenkomen. Ze maken nare grappen over boerenkinkels die zich niet weten te gedragen. Klaas waarschuwde me al, hij had het

veel vaker gezien. Volgens hem zijn het blaaskaken die zich vooral hebben ingeschreven vanwege het privilege van gratis bierdrinken.

21 NOVEMBER 1588

Mijn studiegenoot Goswinus Geldorpius schoot me aan. 'Gaat 't?' vroeg hij. Hij had vorige week gezien wat er gebeurde en had Willem Baudartius een stevig handje geholpen. Dat was tegen zijn natuur, vertelde hij, want normaal was hij heel vredelievend en bedachtzaam, maar met die lamstralen ging het hem veel te ver. Hij studeert hier al wat langer en kon me mooi vertellen over de karaktereigenschappen van onze drie hoogleraren theologie: Martinus Lydius, Henricus Antonides Nerdenus en Sibrandus Lubbertus. Hij bood me ook aan om wat bijstand te verlenen als ik vragen had over de studiestof.

24 NOVEMBER 1588

Dominee Acronius noodde me vandaag na de dienst voor een 'voortgangsgesprek' zoals hij het noemde. Hij heeft aandelen in mij, zegt hij, en wil weten of het daarmee goed gaat. Hij vertelde me ook over de achtergrond van de Academie en de verhouding met de Kerk. De nieuwe Kerk werd geen staatskerk omdat de politieke heren afstand wensten te houden. De Staten erkenden wel hun verantwoordelijkheid voor de aanstelling van vervangende zielzorgers in plaats van de verdwenen pastoors en monniken. Daarom waren drie van de zeven hoogleraren aangesteld in de theologische faculteit. Bovendien werd het kerkengoed van de katholieke kerk benut voor de opleiding van predikanten en voor het betalen van predikantstraktementen. Kloosters hadden

veel bezittingen verworven en genoten daarvan inkomsten zoals pachtgelden. Dat bezit was ooit verkregen via legaten *ad pios usus* (voor vroom gebruik). Vanuit juridisch oogpunt kon het kerkengoed daardoor niet zonder meer aan de staatskas toevloeien en moest het blijvend *ad pios usus* worden besteed. Het was dus geoormerkt geld dat nu in gereformeerde zin werd aangewend. 'Je boft', zei hij, 'dat de katholieke kerk in Winsum veel grond bezat en je vader in die buurt invloedrijke vrienden had die hem niet zijn vergeten.'

28 NOVEMBER 1588

Mijn nieuwe vrienden vormen een zeer internationaal gezelschap. Goswinus stamt uit het Duitse Duisburg maar zijn vader was later rector van de Latijnse school in Sneek. Willem komt van origine uit Vlaanderen, maar zijn ouders vluchtten voor Alva naar Engeland waar hij ook opgroeide. Hij is een paar jaar ouder dan wij en doet ook geen theologie maar Hebreeuws, de taal van het Oude Testament.

1 DECEMBER 1588

Ik leer elke dag bij. De Staten lieten met de oprichting van de Academie hun gezag blijken. De universiteit in Leiden was in 1575 nog opgericht op initiatief van de Staten van Holland en hun stadhouder Willem van Oranje maar officieel nog in naam van de Spaanse koning Philips II. Maar de Friese Staten en hun eigen stadhouder trokken de lijn van de Akte van Verlating van 1581, waarbij Philips II als landsheer was afgezworen, consequent door en stichtten de Academie los van een hogere autoriteit.

Ik begrijp nu ook de spanningen met de Leeuwarders wat beter. Franeker 'kreeg' de Academie en niet de veel grotere en rijkere provinciehoofdstad omdat het arrogante

Leeuwarden de meerderheid van de Staten tegen zich in het harnas heeft gejaagd. In 1584 en 1585 werd zelfs de vergadering van de voltallige Provinciale Staten in Franeker gehouden. Het stadsbestuur stelde bovendien heel handig het leegstaande Kruisbroedersklooster beschikbaar, terwijl het oude stadhuis onderdak geeft aan minder rijke studenten. Dat irriteert Leeuwarders die zich daarom vaak misdragen tegenover Franekers zoals ik.

2 DECEMBER 1588

Ik had vandaag na het college een afspraak met Johannes Saeckma. Hij studeert rechten en is drie maanden eerder dan ik ingeschreven. Ik kende hem al, maar toen ik hem ontmoette bij Heer Feddrik, onze vroegere 'buurman' op Westerhitzum, heette hij nog Johannes Sjoerds. Heer Feddrik had hem gevraagd contact met mij op te nemen. Het is een leuke kerel, heel spontaan en vriendelijk, en hij weet ontzettend veel, vooral over familiebanden. Zijn moeder was een Rinia. Haar broer Ritske is grietman van Dongeradeel. Haar zus Saakje trouwde eerst met een Hania en daarna met rector magnificus Elardus Reinalda, een andere zus met Feike Tetmans, de grietman van Utingeradeel, en weer een andere is getrouwd met Ofke Baerdts uit Arum en die was eerder gehuwd met Trijntje Offenhuizen en die was weer de tante van Heer Feddrik. Of zoiets; het duizelde mij. We hebben afgesproken met elkaar te gaan eten.

6 DECEMBER 1588

Ik heb mijn hoed diep over mijn hoofd getrokken om niet herkend te worden, maar Douwe stond er op met zijn grote broer mee te doen aan de gemaskerde Sint Nikolaas-optocht die elk jaar op het Vliet wordt gehou-

den. Nadat alle bebouwing in 1572 door de Geuzen was afgefakkeld, is een nieuw buurtje ontstaan met heel eigen gewoontes vooral door de vrijgevochten schippers die hier in de winter aanleggen. Bij fakkellicht, onder hoorngetoet en ketelmuziek en voorafgegaan door een duivel met een zware keten aan zijn been trokken we buiten de stadswal naar het Kaatsveld. We hebben de herbergen overgeslagen, maar dat mocht de pret niet drukken. Douwe was uitgedost als een vervaarlijke piraat van Grutte Pier en hield alle vermeende Hollanders staande. Die moesten dan nazeggen: “Bûter, brea en griene tsiis, wa’t dat net sizze kin, is gjin oprjochte Fries”. Het lukte onze buurvrouw Aaltje Joris niet en ze moest dus met Douwe mee naar huis.

8 DECEMBER 1588

Willem Baudartius studeert Hebreeuws maar we hebben veel colleges samen. Hij is ook van plan predikant te worden. Hij legde me uit dat het vak Hebreeuws ten dienste staat van de theologische faculteit. Het is immers de taal van het Oude Testament, de oertaal die in het Paradijs werd gesproken en die de Joden ten tijde van Jezus nog altijd hadden gesproken. Het Grieks van het Nieuwe Testament staat volgens Willem in veel lager aanzien. Het is een verbastering ergens tusen het klassieke Grieks en het late Hebreeuws.

Na de Reformatie werd besloten de Bijbel weer in de grondtalen te lezen en niet zoals in de Latijnse vertaling van de papen: “Terug naar de Schrift” zoals Lydius het noemde. Als je Gods Woord dus beter wilt begrijpen en vervolgens uitdragen, vormt de studie van het Hebreeuws een logisch uitgangspunt. De Academie heeft daar hoog op ingezet.

De hoogleraar voor het Hebreeuws, Johannes Drusius, publiceerde vele boeken en staat in heel Europa hoog aangeschreven. Hij is bovendien van Vlaamse afkomst en ook dat is voor Willem een belangrijke reden om in Franeker af te studeren.

13 DECEMBER 1588

Ik begin te begrijpen dat er twee soorten onderwijs zijn. Tijdens een hoorcollege leest een hoogleraar voor uit zijn notities en worden wij geacht dictaat bij te houden. Professor Nerdenus leidt ook een collegium, dat is opgebouwd uit disputaties. Tijdens een disputatie moet je als student een voordracht houden over een bepaald onderwerp of een Bijbeltekst die een hoogleraar je toewijst. Je moet dan een standpunt met argumenten onderbouwen. De andere studenten moeten daarna hiertegen opponeren, waarbij de hoogleraar als voorzitter fungeert. Het lijkt me buitengewoon spannend, de paar keer dat ik het heb meegemaakt, waren het levendige discussies. Goswinus stak eergisteren een betoog af over de maaltijd des Heren en de discussie duurde wel drie kwartier. Nerdenus was zeer complimenteus.

Er zijn overigens naast de openbare colleges voor alle studenten kennelijk ook private colleges, waarvoor hoogleraren extra geld vragen. Ze worden vaak bij hen thuis gegeven met maar een paar studenten in het gehoor. Dat zijn bovendien de meer kapitaalkrachtigen.

21 DECEMBER 1588

De eerste maanden aan de hogeschool zitten er op. Ik was blij met de Kerstvakantie. Het was best zwaar en dan niet eens zo zeer de colleges en de leerstof, maar wel het studentenleven. Je wordt als eerstejaars student

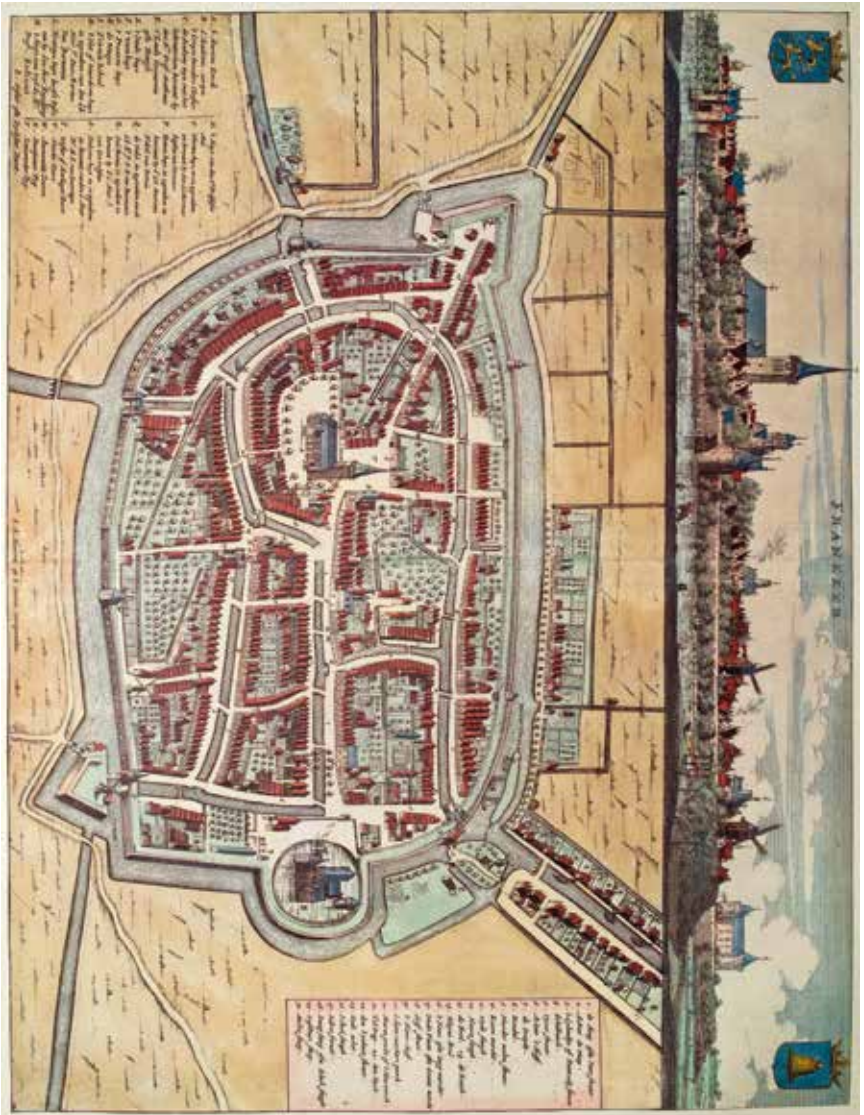
door de ouderejaars onderworpen aan een fors ontgroeningsritueel dat bepaald onaardige kanten heeft. Van 's ochtends vroeg tot 's avonds zeer laat wordt het je duidelijk gemaakt dat je volstrekt niets bent. Minder dan niets, een absolute nul. Op zijn best mag je de schoenen van de Heren poetsen en hun boodschappen doen. Maar meestal word je afgesnauwd of zo onheus mogelijk behandeld. Een enkele maal wordt er ook hard geslagen en fysiek geweld gebruikt. En dan moet je ook nog doen alsof dit de hoogste eer is die je kunt ondervinden. Ik denk niet dat ik er ooit aan zal wennen.

23 DECEMBER 1588

Gisteren heb ik Goswinus Geldorpius en Willem Baudartius een rondleiding gegeven. Ze hebben allebei veel meer van de wereld gezien dan ik, maar van Franeker weet ik heel veel meer. Het was mooi weer, dus we begonnen met een warme drank bij ons moeder en liepen vanaf het Vliet via de Westervoort naar de Vijverstraat met aan de rechterkant het Academiegebouw. Verder lopend stond aan de andere kant van de straat – indrukwekkend achter de grote slotvijver – het Sjaardemaslot. We gingen langs de voorname huizen aan de Vismarkt met al zijn kraampjes verder naar de boterwaag en de poort van de Bursa, de huisvesting voor de minder goeude beursstudenten. Even verder aan de Hoogstraat staat het mooie Martenahuis met daarachter het grote Botniahuis. Weer twee of drie huizen verderop woont Professor Lubbertus. Het Marktveld wordt gedomineerd door onze geliefde Martinikerk met zijn hoge toren en mooie orgel dat voor ons als kleine jongens de tijd kortte met zijn prachtige klanken. Duizend malen ben ik hier geweest met ons moeder en de broers om naar de kerk

of de weekmarkt te gaan. In de zuidoosthoek van het Martinikerkhof staat ook de Latijnse school waar ik mocht doorleren. Bij de plaats waar ze op het Coudal het nieuwe stadhuis gaan bouwen, kozen we de lange route naar huis over het Noorderbolwerk met zijn tuinen waar we als jongens veel speelden en jonge stellen flaneren. Het was toen hoog tijd om ons langs het Sjaardemaslot naar het Vliet te haasten, waar ons moeder een voortreffelijk middageten had bereid.

Ons moeder raakte in een warm gesprek met Goswinus die, net als zij, vorig jaar eind november had genoten van het huwelijk van graaf Willem Lodewijk met zijn nicht, prinses Anna, de dochter van Willem de Zwijger. Zij was een prachtige bruid geweest met een jurk van zilveren laken met grote bloemen en hoge mouwen op zijn Frans. Volgens Johannes waren behalve haar broer, prins Maurits, ook prins Frederik Hendrik, de prinses-weduwe Louise de Coligny, en haar oudere zus prinses Maria van Nassau aanwezig. Ik herinnerde me alleen maar dat de Botnia-, Camminga-, Martena- en Sjaardemahuizen extra versierd waren en dat het een groot feest was. Van de zomer overleed de jonge bruid echter in het huis van jonker Julius van Botnia; onze knappe professoren konden haar niet redden tijdens haar zwangerschap.

Plattegrond van Franeker met rechtsboven, buiten de poort, Het Vliet; Pieter Bast, 1598. In het gezicht op de stad links van het midden de Martinikerk en rechts het Sjaardemaslot.